

МАЛКИТЕ ГЕНИИ В ГОЛЯМАТА КЛАСНА СТАЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И
ВЪЗМОЖНОСТИ ПРЕД НАЧАЛНИЯ УЧИТЕЛ В РАБОТАТА МУ С НАДАРЕНИ
УЧЕНИЦИ

Мария Николаева Николова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика
1504 София, бул „Цар Освободител“ №15
mariya.nikolova@fp.uni-sofia.bg

THE LITTLE GENIUS IN THE BIG CLASSROOM – CHALLENGES AND
OPPORTUNITIES FOR THE PRIMARY TEACHER IN WORKING WITH GIFTED
STUDENTS

Mariya Nikolaeva Nikolova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Education
1504 Sofia, 15 Tsar Osvoboditel Blvd.
mariya.nikolova@fp.uni-sofia.bg

Abstract

The article focuses on the primary teacher as a key figure in the process of discovering, encouraging and developing the talents of children at early school age. The possibilities of the teacher to be both a teacher and a sensitive observer and inspirer, capable of recognizing the individual talents and interests of their students, are explored.

Various pedagogical approaches and diagnostic tools are examined that support the early identification of talents in different subject areas. The importance of reflective practice and the teacher's ability to combine intuition and professionalism when working in a diverse classroom environment is emphasized.

Through an analysis of real case studies from school practice and empirical data collected from a survey among primary teachers, the article explores how the student can be supported not only through pedagogical strategies, but also through emotional support, recognition and freedom of expression.

Based on a critical review of the literature and an analysis of contemporary educational practices, the study argues for the need to rethink traditional paradigms of talent and academic success in the primary grades.

In conclusion, the need for systematic support for the professional development of teachers is emphasized, as well as institutional policies oriented towards building an adaptive school environment capable of meeting the demands of the future is emphasized.

Keywords: *identification of talents, primary school, talents in the classroom, reflection, free expression* **Въведение**

Въведение

В началото на втория учебен срок, докато учениците от трети клас работят по задача свързана с изрязване и лепене на геометрични форми, едно момче, с колебливи академични резултати, самостоятелно сглобява хартиен самолет. След няколко опита, той създава самолет, който при пускане не просто лети, а остава дълго време във въздуха, правейки плавни дъги и прецизни завои. На въпроса на учителката „Как го направи?“, ученикът отговаря лаконично: „Представих си как трябва да се движи, за да не падне веднага.“

Този на пръв поглед обикновен случай от класната стая илюстрира едно от значимите предизвикателства пред съвременния начален учител – откриването на таланта, дарбите и потенциала на учениците му. Вместо очакваните високи постижения по основните предмети в начален етап на образование, тук се наблюдава пространствено-визуален талант, творческо мислене, кинестетична интуиция и техническо въображение. Демонстрирането на подобни умения показва, че формалните оценки и академичните постижения невинаги отразяват реалната широта на детските способности.

В българския контекст липсват единни механизми и критерии за идентифициране на ученически талант, особено в ранна училищна възраст, както и институционална подкрепа за ранно разпознаване на талант, особено при деца, чиито способности не се вписват в традиционните академични или поведенчески стандарти (Николова, Й., 2019). Това подчертава нуждата от изследване на ролята на учителя в разпознаването и подкрепата на ученическия талант.

Дарба и талант - концептуални разграничения

В академичния дискурс термините „талант“, „дарба“, „надарени деца“ и „даровити деца“ често се разглеждат като идентични по значение, но в различните теоретични и културни контексти имат различни смислови значения. В англоезичната литература „giftedness“ обикновено обозначава вродени способности над средното ниво, обхваща комплекс от изключителни способности, потенциал и постижения в една или повече области на човешката дейност, който значително надвишават средното равнище за дадена възрастова група (Renzulli, J.S., 2003), докато „talent“ се разглежда като резултат от целенасочено развитие и обучение (Gagné, F. 2004).

Renzulli дефинира надарените ученици чрез трирингов модел (Three-Ring Conception of Giftedness), който включва комбинация от: над средните способности, висока креативност и силна ангажираност към задачата. Авторът подчертава, че надареността не е само висок интелект, а резултат от синергия между способности, креативност и мотивация. (Renzulli, J. S., 2003)

В своя Диференциран модел за талант и надареност (DMGT) Gagné разглежда процеса на развитие на таланта като трансформация на вродените дарби (gifts) в постижения (talents) чрез целенасочена и системна подкрепа. Моделът включва вътрешни катализатори (мотивация и личностни качества) и външни катализатори (учители, семейна подкрепа и институционални ресурси), които определят темпа и посоката на развитие (Gagné, 2004, p. 120–126). Х. Гарднър разширява спектъра на „ученически успех“ чрез теорията за множеството интелигентности, включваща и форми на интелект, които често остават извън вниманието на конвенционалното образование - например музикалната, телесно-кинестетичната, пространствената и натуралистичната (Гарднър, 2014).

Триархичната теория на Sternberg (Sternberg, 2003, p.257) обединява три вида интелигентност – аналитична, креативна и практическа – и подчертава, че успешната адаптация и постиженията на учениците зависят от уменията да използват силните си страни в различни контексти. Авторът умело защитава твърдението, че идентификацията и развитието на таланта трябва да обхващат не само академичните постижения, но и способността на ученика да решава нови проблеми, да създава иновативни решения и да се адаптира успешно към различни ситуации. (Sternberg, 2003, p. 294–297)

В българската нормативна рамка „дете или ученик с изявени дарби“ е дефинирано в Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 95, ал. 1, т. 1, като лице с трайни способности и постижения в областта на науката, изкуството или спорта, надвишаващи постиженията на връстниците му. В допълнение, Наредбата за приобщаващото образование (чл. 2, т. 4) урежда структурата, условията и реда за утвърждаване на индивидуални учебни програми на ученици с изявени дарби. Липсата на ясни диагностични механизми, обаче, прехвърля основната отговорност за разпознаване и подкрепа на ученици с изявени дарби върху началните учители, които разчитат предимно на своята педагогическа преценка и наблюдателност.

Началният учител като двигател на ученическия талант

Ролята на началния учител като откривател и вдъхновител на ученическия потенциал е комплексна и изисква съчетаване на наблюдателност, педагогическа интуиция и целенасочено планиране. В настоящото изследване тя се разглежда през фокуса на три функции: идентифицираща, развиваща и вдъхновяваща. *Идентифициращата функция* включва

разпознаване на признаци на надареност, които се изразяват в: бързо усвояване на знания, изключителни езикови умения, висока любознателност, оригинално мислене и академично или творческо предимство – чрез комбинация от формални методи (тестове, портфолиа) и неформални стратегии като наблюдение, разговори и консултации (Renzulli, 2003; Gagné, 2004; VanTassel-Baska, 2021). **Развиващата функция** надгражда процеса на разпознаване, като предлага обогатена учебна среда с индивидуализирани задачи, проекти и интердисциплинарни дейности, които насърчават експериментиране и творческо мислене (Tomlinson, 2014). **Вдъхновяващата функция** поддържа вътрешната мотивация чрез автономия, смислено съдържание и позитивна обратна връзка, формирайки увереност и стремеж към развитие (Sternberg, 2003).

Въпреки ключовата си роля, обаче, началният учител често се сблъсква с ограничения, които затрудняват пълноценното прилагане на индивидуализирани стратегии за работа с надарени ученици. **Липсата на достатъчно време** за провеждане на задълбочени наблюдения, индивидуални разговори и адаптиране на съдържанието към специфичните потребности на отделни ученици представлява сериозно предизвикателство (Tomlinson, 2014). **Недостатъчните ресурси**, включително ограничен достъп до подходящи материали, технологии и обогатяващи програми, също стесняват възможностите за създаване на стимулираща учебна среда (VanTassel-Bask, 2021). Допълнително, **отсъствието на единни стандарти** и надеждни диагностични инструменти в българската нормативна рамка води до фрагментарни и често субективни подходи, правейки процеса силно зависим от личната инициатива, професионалната компетентност и готовността за рефлексивна практика от страна на учителя. Социално-психологически фактори, като недостатъчна подкрепа от родители, липса на разбиране от колеги или административни ограничения, могат допълнително да намалят ефективността на предприетите действия за разпознаване и насърчаване на ученическия потенциал (Sternberg, 2003).

Ключови индикатори за ученическа надареност в начално училище

Разглеждането на началния учител като двигател на ученическия талант изисква едновременно познаване на неговите педагогически роли и компетенции и задълбочено разбиране на особеностите на надарените деца. Те често се проявяват чрез ускорено усвояване на знания, висока любознателност, оригинално мислене и емоционална чувствителност. Разграничаването на митовите от реалността е решаващо за създаване на среда, която адекватно подкрепя и развива индивидуалния потенциал на всяко дете.

Надарените деца в началното училище проявяват изключителен, но индивидуален потенциал, който може да се изразява по различен начин в когнитивното, езиковото, емоционалното, социалното и творческото развитие.

Ключовите прояви на надареност в начален етап обхващат няколко измерения. В **когнитивен план** още в първи или втори клас надарените ученици усвояват знания бързо, проявяват силна логическа мисъл, задават комплексни въпроси и търсят информация извън учебната програма (Silverman, 2012). В начален етап надарените деца често овладяват четенето и писането по-рано от връстниците си. В **езиково отношение** те демонстрират богат речник, сложни граматични структури, абстрактно мислене и метафорични изказвания (Gross, 2002). Творческият им потенциал се разкрива чрез оригинални идеи в класни и извънкласни дейности – съчинения, рисунки, проекти, нестандартни решения на задачи. Много от тях се стремят да създават собствени истории, игри или експерименти, демонстрирайки въображение и умение да комбинират елементи от различни области (Renzulli, 2003).

Емоционално, надарените деца показват повишена чувствителност, емпатия и силно чувство за справедливост и управлението на чувствата, което може да води и до затруднения в саморегулацията. Те често са силно мотивирани вътрешно, влагат значителни усилия в интересоващи ги теми, но губят интерес при рутинни задачи (Reis & Renzulli, 2010).

В *социален план* могат да предпочитат компанията на по-големи връстници или възрастни, проявявайки лидерски качества или, обратно, „социална резервираност“ (Peterson, 2009).

Митове и реалност за надарените ученици

В обществото и сред част от педагогическите специалисти съществуват устойчиви, но неточни представи за надарените ученици, които могат да изкривят начина, по който те се идентифицират и подкрепят в началното образование.

Мит 1: *„Надарените деца ще се справят сами, без необходимост от педагогическа подкрепа“*

Често се смята, че високите способности гарантират успех без допълнителна помощ (Gross, 2002). В действителност, особено в началните класове, надарените ученици имат нужда от насочване и подкрепа, за да развият пълноценно потенциала си, липсата им може да доведе до загуба на мотивация и подпостигане (Reis & Renzulli, 2010).

Мит 2: *„Надареността се проявява само чрез високи учебни постижения“*

Много учители и родители приравняват надареността с отлични оценки във всички предметни области. Реалността е, че част от надарените ученици могат да показват изключителни умения само в определена област, например математика, изкуство, музика или спорт и да имат средни или дори ниски постижения в други предмети, а в други – средни или ниски резултати.

Мит 3: *„Надарените деца винаги са емоционално зрели за възрастта си“*

Съществува погрешното схващане, че високото интелектуално ниво автоматично предполага и висока емоционална зрялост. В действителност при много надарени деца се наблюдава, т. нар. „асинхронно развитие“ – разминаване между интелектуалното, емоционалното и социалното израстване (Silverman, 2012).

Мит 4: *„Надарените ученици винаги са социално адаптирани и популярни“*

Някои имат лидерски умения, но други изпитват трудности в социалните контакти и могат да се чувстват изолирани (Peterson, 2009).

Инструменти и подходи за разпознаване на таланта

Разглеждането на началния учител като откривател и вдъхновител на ученическия потенциал, в контекста на особеностите на надарените ученици и разпространените митове, подчертава връзката между разпознаването на разнообразните прояви на надареност и прилагането на целенасочени диагностични подходи. Учителят, който осъзнава, че надареността може да се проявява извън традиционните академични показатели е подготвен да открие потенциал, който иначе би останал скрит (Renzulli, 2003; Silverman, 2012).

Ефективната диагностика изисква интеграция между стандартизирани методи и педагогическа интуиция. Ранното идентифициране в различни области може да се постигне чрез структурирани протоколи за наблюдение, оценъчни рубрики за оригиналност и критическо мислене, както и творчески тестове. Проектните задания и интердисциплинарните проекти предоставят контекст за демонстриране на реални умения, а продължителното наблюдение в учебната среда, придружено с консултации и разговори с родители, добавя важна перспектива (VanTassel-Baska, 2021). Така съчетаването на аналитични инструменти и целенасочено наблюдение позволява цялостна оценка на потенциала в началния етап на образование (Renzulli, 2003).

Методология

В съответствие с **изследователската цел**, а именно да се проучат практиките на началните учители при идентифициране и подкрепа на ученическия потенциал – емпиричното изследване прилага комбиниран подход, съчетаващ количествено анкетно проучване с качествен анализ на реални казуси от учителската практика.

Анкетното проучване е проведено в периода февруари–май 2025 г. с участието на 134 начални учители от няколко столични училища.

Въпросникът е конструиран в Google Forms и съдържа 17 затворени и 2 отворени въпроса. Инструментариумът е структуриран в три основни раздела: (1) **идентификация на талант**, включва въпроси, насочени към наблюдението на прояви на креативност, ускорено когнитивно развитие, висока любознателност, оригинално мислене и склонност към самостоятелно изследване; (2) **педагогически стратегии за подкрепа** – измерване на честотата и формите на прилагане на диференцирано обучение, разширени или алтернативни задачи, проектно-базирани дейности и възможности за творческа и публична изява и (3) **предизвикателства и бариери** – оценка на институционалните, ресурсните и социално-психологическите ограничения, които възпрепятстват целенасочената работа с надарени ученици.

Необходимостта от по-задълбочено разбиране на реални педагогически ситуации обуславя включването на анализ на казуси, който допълва статистическите данни за работата на началните учители с надарени ученици. Качественият анализ е осъществен чрез уеб-базирания платформа **Dedoose**, която позволява прецизно кодиране и систематизация на казусите по предварително зададени категории, свързани с идентифициране и подкрепа на ученическия потенциал. Интеграцията на тези данни с количествените резултати от анкетата осигурява по-дълбок и контекстуализиран анализ, обединяващ индивидуалния учителски опит с общите тенденции в изследването.

Резултати

Анализът на данните от **количествения компонент** на изследването показва, че началните учители проявяват значителна чувствителност към широк спектър от прояви на ученическия потенциал. Най-често разпознавани са бързото усвояване и прилагане на нови знания (78%), оригиналното и гъвкаво мислене (65%), лидерските умения в групови дейности (53%) и задаването на въпроси с изключителна дълбочина и аналитичност (47%). Тези резултати потвърждават, че наблюдателността и педагогическата интуиция, описани в теоретичната рамка като ключови качества на учителя-вдъхновител, реално намират проявление в практиката. Въпреки това, когато става дума за целенасочено развитие на тези заложи, преобладават утвърдени, но по-ограничени като обхват стратегии – индивидуализирани задания (72%), проектно-базирани дейности (61%) и включване в извънкласни инициативи (58%). По-иновативни, интердисциплинарни или творчески нестандартни подходи се използват рядко. Това частично съответства на митологизираното разбиране, че надарените ученици се развиват „от само себе си“, без да изискват дълбоко променена методика. Най-съществените предизвикателства, очертани от участниците, са липсата на време за индивидуална работа (66%), недостатъчните ресурси (59%) и ограничената подготовка за подкрепа на таланти в извън-предметни области (42%). Особено тревожно е, че едва 14% от анкетираните се определят като напълно уверени в своите умения за работа с надарени ученици – показател, който говори за системен дефицит на институционална подкрепа и целенасочено професионално развитие в тази област.

Качественият компонент на изследването, изграден върху казуси, споделени от самите учители, потвърждава, че проявите на ученическия талант са разнообразни, често нетипични и изискват висока педагогическа чувствителност за тяхното разпознаване и насочване. Всеки описан случай демонстрира как учителят, действайки като откривател и вдъхновител, превръща спонтанната проява на дарба в целенасочено развивана способност.

В първия казус ученик от втори клас конструира хартиен самолет със сложен инженерно-технически дизайн, разкривайки пространствено мислене и изобретателност. Чрез интегриране на STEM задачи и включване в работилница по конструиране учителят стимулира задълбочаване на техническите умения и устойчив интерес към конструирането. Вторият казус представя ученичка от трети клас, чиито съчинения се отличават с оригинални метафори и

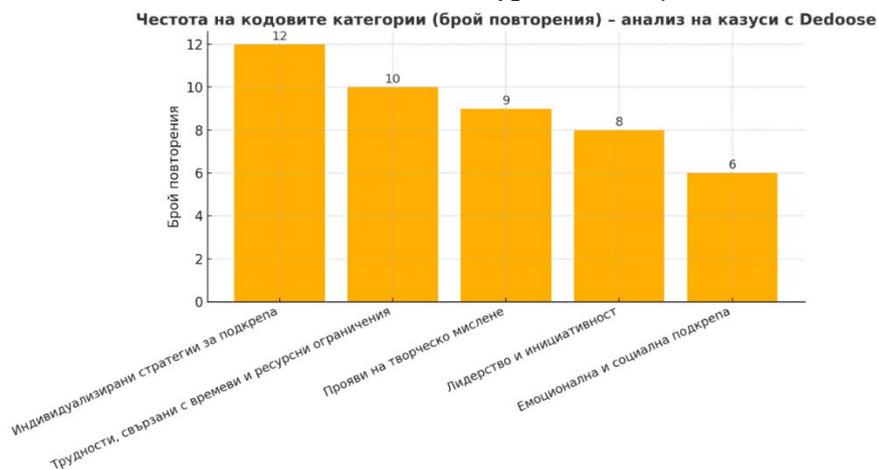
сложни сюжетни линии; подкрепата чрез творчески задачи, участие в литературен конкурс и издаване на сборник развива езиковата и интелигентност и изразителност.

Третият казус описва четвъртокласник с изразена математическа интуиция, който създава собствени алгоритми за решаване на задачи; чрез подготовка за състезания и разширени проекти учителят развива аналитичното му мислене и креативно прилагане на математиката. В четвъртия случай второкласничка демонстрира художествено въображение и усет към хармония и детайл; организираната от учителя изложба и включването ѝ в арт дейности разширяват нейните естетически и творчески умения. Петият казус показва третокласник с изключителни лидерски умения и емпатия, който координира благотворителна инициатива; учителската подкрепа укрепва социалното му лидерство и изгражда позитивен климат в класа.

Анализът на казусите, проведен с помощта на Dedoose, идентифицира пет основни категории, които отразяват водещите практики и предизвикателства в работата на началните учители с надарени ученици.

Данните са представени като брой повторения на кодираните единици, което позволява прецизно проследяване на относителната тежест на всяка категория в общия корпус на изследвания текстови масив. Представени са графично във фигура №1

Фигура №1: Резултати от анализ на казусите

Най-висока честота има категорията „**Индивидуализирани стратегии за подкрепа**“ (12 повторения), което показва, че адаптирането на учебните задачи спрямо интересите и способностите на детето е ключов инструмент за развитие на потенциала. Тази тенденция кореспондира с резултатите от анкетното проучване, в което 72% от учителите посочват индивидуализираните задания като своя предпочитана стратегия. На второ място по честота са „**Трудности, свързани с времеви и ресурсни ограничения**“ (10 повторения) – системен проблем, който ограничава възможността за последователна и задълбочена работа, дори когато учителят разполага с умения и желание да подкрепи ученика. Категорията „**Прояви на творческо мислене**“ (9 повторения) потвърждава, че креативността остава един от най-ярките маркери за ученически талант в начална училищна възраст, докато „**Лидерство и инициативност**“ (8 повторения) разкрива значението на социалните умения и способността за организиране на връстници като важна част от цялостния профил на надареността. Макар с по-ниска честота, „**Емоционална и социална подкрепа**“ (6 повторения) се явява критичен фактор, тъй като описаните случаи показват, че признанието, насърчаването и създаването на психологически безопасна среда често са решаващи за устойчивото развитие на дарбата.

Сравнителният анализ на категориите показва, че учителите поставят акцент основно върху прякото педагогическо въздействие – индивидуализираното обучение и стимулирането на творческото мислене – докато социалните и емоционални аспекти получават по-малко внимание, въпреки доказаната им значимост за дългосрочната мотивация и постиженията.

Изводи

Настоящото изследване подчертава значимата роля на началния учител като откривател и вдъхновител на ученическия талант, особено в контекста на ранната идентификация и целенасочената подкрепа. Данните показват, че макар педагогическата чувствителност към проявите на надареност да е висока, липсата на системни ресурси и институционална подкрепа възпрепятства пълноценното ѝ развитие. Необходима е интегрирана политика, която да обедини диагностичните инструменти, професионалното обучение и иновативните методи за устойчиво развитие на потенциала в началното образование.

Заклучение

Успешната работа с надарени ученици изисква синтез между професионална експертиза, личностна отдаденост и готовност за прилагане на нестандартни педагогически решения. В този контекст началният учител се явява ключов медиатор между заложбите на детето и условията, необходими за тяхната реализация.

Литература:

- Ганева, З. 2024. Приобщаваща култура за деца с изявени дарби. Годишник на Бургаски свободен университет, 50(1): 292-298.
- Гарднър, Х. 2014. Множество интелигентности. Изд. Изток-Запад. София
- Николова, Й. 2019. Работа с надарени деца в обучението по Български език и литература в начален етап на основната образователна степен. Педагогика, 91(9): 1305-1319
- Gagné, F. 2004. Transforming gifts into talents: The DMGT as a developmental theory. High ability studies, 15(2): 119-147.
- Gross, M. U. 2002. Exceptionally gifted children. Routledge.
- Neihart, M. 2021. The social and emotional development of gifted children: What do we know?. Routledge.
- Peterson, J. S. 2009. Myth 17: Gifted and talented individuals do not have unique social and emotional needs. Gifted Child Quarterly, 53(4): 280-282.
- Reis, S. M., & Renzulli, J. S. 2010. Is There Still a Need for Gifted Education?
- Renzulli, J. S., S.M. Reis 2003. The three-ring conception of giftedness: Its implications for understanding the nature of innovation. The international handbook on innovation: 185-199. Elsevier Science. Oxford. UK
- Silverman, L. K. 2012. Giftedness 101. Springer Publishing Company.
- Sternberg, R. J. 2003. Wisdom, intelligence, and creativity synthesized. Cambridge University Press.
- Tomlinson, C. A. 2014. The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners. Ascd.
- VanTassel-Baska, J., & Baska, A. 2021. Curriculum planning and instructional design for gifted learners. Routledge.